

Glöm inte historien!

Några råd till en undersökningskommission

Hur gick övervakningen av vänstersympatisörer under det kalla kriget till? Det ska en statlig kommission börja studera. Men lika viktigt är att förklara varför övervakningen skedde.

| av Jan-Olof Sundell

DEN HISTORISKA bakgrunden utgörs främst av det som hände under andra världskriget och under resten av 1940-talet, då det kalla kriget uppkom mellan väst och öst. Under slutet av detta decennium gjorde de internationella händelserna ett skakande intryck på den allmänna opinionen i Sverige 1948–50: Pragkuppen, den finsk-ryska pakten, Berlinblockaden, de nordiska försvarsförhandlingarna, bildandet av Atlantpakten, sprängningen av den första ryska atombomben, det kommunistiska maktövertagandet i Kina, samt Koreakrigets utbrott i juni 1950.

För en samtida observatör avspeglade sig i dagspressen en med små nyanser samfällad demokratiskt orienterad svensk reaktion på den internationella utvecklingen, oavsett om man läste Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter (under Herbert Tingstens ledning), det socialdemokratiska huvudorganet Morgon-Tidningen eller den syndikalistiska Arbetaren. Några radikala icke-kommunistiska författare och opinionsbildare som t ex Karl Vennberg och Artur Lundkvist försökte driva en tes om att vi borde inta en mänskligt och politiskt tredje ståndpunkt mellan öst och väst, men utan

någon större opinionsmässig framgång. De blev också hårdhänt och effektivt bekämpade av Herbert Tingsten i Dagens Nyheter.

INTE LOJALA MED STATEN

Resultatet av dessa händelser 1948–1950 och de redan tidigare inträffade kommunistiska maktövertagandena i östeuropa, de starka västeuropeiska kommuniströrelserna i Frankrike och Italien, motståndet från det hållet mot Marshallplanen, samt erfarenheterna från andra världskriget av Quislings och andra landsförrädares verksamhet satte bestående spår i den svenska opinionen. Medlemmar i det svenska kommunistpartiet uppfattades inte som lojala mot den svenska staten, och några år senare bekräftades misstankarna genom spionrättegångarna mot Frithiof Enbom och Hilding Andersson. Dessa rättegångar har senare utsatts för kritik, men den omständigheten spelade ingen roll för den dåtida svenska opinionen.

Bilden av de hänsynslösa kommunisterna förstärktes av vad man uppfattade om skeendet i Stalins sovjetstat, genom tidigare kommunisters berättelser som Viktor Kravtjenkos *Jag valde friheten* (1947), Arthur Koestlers *Natt klockan tolv på dagen* (1940) och *Vi trodde på kom-*

munismen (1950), Wolfgang Leonhards *Revolutionens barn* (1955), samt av *Spel bakom ridå* (1956), en bok om hur östeuropas stater blev kommunistiska av socialdemokraternas dåvarande internationelle sekreterare Kaj Björk.

PÅBUD FRÅN MOSKVA

Dessa förhållanden präglade verklighetsuppfattningen inom den svenska opinionen. Åtminstone ledningen för de svenska kommunisterna betraktades som representanter för ryska, inte svenska intressen. Hur man skulle förhålla sig till de vanliga medlemmarna i kommunistpartiet och dess sympatisörer var naturligtvis en annan sak. Den besvärliga frågan var: hur och var skulle man dra gränsen mellan ledning, vanliga medlemmar och sympatisörer? Vilka kunde förväntas vara nationellt lojala och vilka var beredda att svika sitt land?

Det var inte bara så att kommunisterna misstänktes vara spioner eller medvetna infiltratörer i känslig verksamhet i Sverige i fredstid. Inom de demokratiska partierna ansåg man sig också ha starka skäl att räkna med att de svenska kommunisterna skulle vara beredda att förråda sitt land, om Sverige kom i krig eller hamnade i ett skärpt beredskapsläge.

Det saknades inte saklig grund för en sådan verklighetsuppfattning. På hösten 1948 i samband med förberedelserna för det begynnande västliga militära samarbetet, som några månader senare materialiserades i form av Atlantpakten, utgick det ett allmänt påbud från Moskva till de västeuropeiska kommunistpartierna om att i händelse av en krigisk konflikt mellan öst och väst skulle de arbetande massorna i västeuropa ställa sig på den Röda arméns sida. Uttalanden och resolutioner i denna riktning gjordes också under de följande månaderna av företrädare för de västeuropeiska kommunistpartierna, inklusive de svenska.

MISSTAG OCH RÄTTSÖVERGREPP

Detta betydde, med den färskna erfarenheten från andra världskrigets quislingar och kollaboratörer, att de västeuropeiska kommunisterna i ett krigsläge måste anses vara beredda att begå landsförräderi. Denna erfarenhet kom att få en varaktig och avgörande inverkan på synsättet när det gällde att skydda den egna statens intressen, och detta gällde också för Sverige. Vårt land valde att förhålla sig neutralt i konflikten mellan öst och väst, i syfte att vara neutralt i krig. Denna verklighetsbild av kommunisters agerande och strävanden kom att befästas och bekräftas av senare händelser, upproren i Östtyskland 1953 och i Ungern 1956,

samt av interventionen i Tjeckoslovakien 1968.

Under det kalla kriget begicks det säkert misstag och förekom godtyckliga beslut från svenska myndigheters och sannolikt också från enskilda företags sida vid övervakningen av oliktankande. Det förekom förmodligen andra rättsövergrepp än det välkända Leanderfallet; de övervakande hade troligen i vissa fall en dimmig uppfattning om olika vänstergruppers åsikter och inställning till Sovjet på 1970-talet. Kanske fanns det dessutom fler spioner och infiltratörer från öst i Sverige än vad som någonsin avslöjades.

Det är ändå samtidigt min bestämda uppfattning att man inte kan historiskt förklara de svenska statsmakternas agerande under det kalla kriget gentemot medlemmar i olika kommunistiskt orienterade grupperingar utan att sätta in detta med de ovan nämnda förhållandena som bakgrund. Vid en kartläggning av övervakningen av svenska medborgare via IB, säkerhetspolisen och andra organ blir det därför nödvändigt att också klargöra det politiska och mentala klimat som rådde vid denna tid. Utan insikt härom blir agerandet vid övervakningen bara hänsynslöst, brutalt och närmast obegripligt.

HISTORISK BAKGRUND VIKTIG

Det finns en uppenbar risk att den nu aktuella diskussionen tappar bort denna historiska bakgrund, att inte

minst de unga som inte har några personliga minnen av den tidiga delen av det kalla kriget inte ges möjlighet att förstå skeendet. En undersökning, som begränsas till att omfatta enbart själva övervakningen utan hänsynstagande till bakgrunden, riskerar att bli sakligt missvisande. Dessutom bör hela den svenska utrikespolitiken under det kalla kriget bli föremål för forskning, där i princip alla källor fram till murens fall skall bli tillgängliga för forskning.

Det var ett kallt krig och Sverige var också indraget i detta vare sig vi ville eller inte. Och krig medför alltid förluster i olika avseenden. Viktigare än att betala ut eventuella skadestånd är att människor som blivit orättfärdigt misstänkta får möjlighet att ta reda på vad de misstänkts för och tillfälle att rentvå sitt namn och rykte. Det är därför bra att dessa dunkla partier av vår moderna historia nu kan komma att bli klarlagda genom den kommission som nu skall börja arbeta i Sverige.

Jan-Olof Sundell (jan-olof.sundell@juridicum.su.se) är docent i rätts historia vid Stockholms universitet.

Tidigare artiklar om kommunismen: "Av frukterna känner man trädet" (2/99) av Mats Johansson, "Välkommen till ett folk mord nära dig" (3/99) av Andres Küng.

företagare, fler kapitalister?

När det kommer till politikens roll i sammanhanget handlar det mest om "starta eget"-bidrag och liknande stöd som skall administreras av offentliga myndigheter. Staten skall alltså med hjälp av skattemedel agera riskkapitalist.

Om de politiska beslutsfattarna är informerade om vilken typ av branscher som kommer att utvecklas väl i framtiden, kunniga om små-

Staten som riskkapitalist

av Fredrik Bergström

SVENSK EKONOMI har starka inslag av politisk styrning. Det är väl känt. Samtidigt säger sig de flesta politiker vara vän av företagsamhet, särskilt småföretagande. Sedan några år tillbaka har det blivit allt viktigare

att lyfta fram småföretagens betydelse för den ekonomiska utvecklingen. I linje med det argumenterar nu samtliga partier (t o m de före detta kommunisterna) dessutom för ett större inslag av marknadsekonomi.

Men hur vill man få fram fler